

KAZIMIERZ KUMANIECKI

DE NUMERIS TULLIANIS ET ARTE CRITICA FACTITANDA
OBSERVATIONES ALIQUOT

Ex quo Thaddaeus Zielinski (1) clausulas Ciceronianas descripsit atque quanti momenti numerorum Tullianorum cognitio ad artem criticam factitandam esset nec non quantum ad rectas lectiones eligendas et ad textum Tullianum rite constituendum valeret ostenderat, recentes operum Tullianorum editores in textu Ciceroniano stabiliendo rhythmum oratorium religiosius quam editores saec. XIX-i observare coepisse non est cur miremur. Ac tamen ne nunc quidem deesse locos quibus rhythmus oratorii Tulliani ratione habita textum Ciceronianum melius quam id adhuc factum sit stabiliri posse persuasum habeo. Ex his locis nonnullos elegi quibus me meliores lectiones invenisse confido, ut eos vobis proponerem examinandas.

Ac primum quidem dicemus de eis locis quibus codices inter se discrepantes facultatem nobis praebent melioris lectionis eligendae, deinde eos locos tractabimus manifesto depravatos quos multi sanare conati sunt ratione numerorum Tullianorum non satis observata, postremo nostras quasdam coniecturas proponemus. Cum autem ad eos locos perpendendos accedimus quibus inter lectiones legibus numerorum obtemperantes atque eas quae a rhythmico Ciceroniano minus commendantur nobis eligendum est, protinus observamus etiam recentes editores quamvis numerorum Tullianorum haudquamquam ignaros non semper meliores lectiones in textu constituendo respexisse. Quod vel optime demonstravit Alexander Ronconi cum in dissertatione q.i. *Il cursus medievale e il testo di Cicerone* (2) tum in editione

(1) Th. Zielinski, *Das Clausegesetz in Ciceros Reden*, Leipzig 1904.

(2) A. Ronconi, *Il «cursus» medievale e il testo di Cicerone*, «Studi ital. di filol. class.» N.S. 11, 1934, 99 sqq. (= *Interpretazioni grammaticali*, Padova 1958, 226 sqq.).

Somnii Scipionis (3) cum numerorum ratione habita quibusdam locis contra K. Zieglerum sine dubio meliorem lectionem elegisset. Sufficiat aliquot locos laudasse: *Somn. Sc.* 1,10 *produximus noctem* cod. V Ronconi, *noctem produximus* ceteri codices Ziegler, 1,10 *memoriae trade* cod. RY Ronconi (optima clausula Ciceroniana); *trade memoriae* ceteri codd. Ziegler 2,11 *a nobis hereditarium* Ronconi; *hereditarium a nobis* Ziegler, 4,17 *unus caelestis est* cod. CF Ronconi (bona clausula: molossus cum cretico) *unus est caelestis* (peior clausula: creticus cum molosso) ceteri codd. Ziegler. Ex eis quae dixi plane apparet me his omnibus locis supra laudatis lectiones a Ronconio recte in textum receptas illis lectionibus a Zieglero probatis anteferre; cum tamen iam de textu *Somnii Scipionis* disputo, abstinere non possum quin me uno loco et a Zieglero et a Ronconio dissentire profitear.

Locus est *Somn. Sc.* 5,18 ubi et Ziegler et Ronconi plurimos codices (ABCDEFGPRTUVZ) secuti ita enuntiatum finem prelo mandaverunt: *complexa medium mundi locum*. Neque tamen haec lectio neque ea quam praebet Macrobius: *complexa mundi medium locum* bonam clausulam efficit. Optimo tamen ordine traduntur verba in codicibus HLMWY *complexa medium locum mundi*. Qua lectione in textum introducta optima, a Tullio creberrime usurpata clausula (creticus cum trochaeo) efficitur.

Sed ad alios nonnullos locos transeamus quibus et codices discedunt et editores discrepant; qua in re confitendum est non semper facile diiudicatum esse quoniam e duabus lectionibus sit melior velut e.g. in *Catil.* 1, 20 ubi Clark codices CAV secutus *placere sibi decreverit* scripsit, Bornecque *sibi placere decreverit* cum ceteris codicibus scribere maluit. Ac tamen in *Catil.* 2, 14 iudicium, ut mihi quidem videtur, facilius est. Etenim magis mihi placet lectio codicum AV *in bellum videram* a Clarkio approbata utpote meliorem clausulam efficiens quam lectio ceterorum codicum *in bellum videbam* quam in textum Bornecque recepit. Simili modo in *Cael.* 1 lectionem plurimorum codicum *legum iudiciorum consuetudinis nostrae* propter clausulam (creticus cum trochaeo) una cum Klotzio lectioni *legum iudiciorum consuetudinisque nostrae* quam praebent $\Sigma \beta$ et quae placuit Clarkio, libenter praetulerim. Haud dissimiliter iudicandum est de *Cluent.* 164, ubi lectio codicum M μ *reum volunt esse* utpote quae rhythmo Ciceroniano optime respondeat una cum Petro Boyancé

(3) *Somnium Scipionis*, introduzione e commento a cura di A. Ronconi, Firenze 1961.

in textum et recipienda, non autem, cum Clarkio, lectio codd. Σ a *esse reum volunt*. Etiam *Cluent.* 175 propter numeros oratorios libentius lectionem *renuntiare domino solitus esse* sicut P. Boyancé fecit, in textum introduxerim quam illam quae placuit Clarkio *domino renuntiare solitus esse*. Melius etiam Boyancé *Cluent.* 83 *potestate perfectum est* quam Clark *potestate effectum est* et *Cluent.* 10 *offensionis accedere* melius quam *offensionis accipere*. Non aliter sentiendum est de *Verr.* 2, 2, 55 ubi in editione Klotziana qui hoc loco codices familiae β secutus est pessima sc. heroica clausula remansit *neglegere et contemnere coepit* quamquam iam Halm videlicet ut clausulam heroicam deleret, verbum *coepit* deleuit. Ac tamen non opus est hoc loco tam acri medicamento. Vetustissimus enim ille et maximae auctoritatis palimpsestus Vaticanus saec. IV perscriptus optimum verborum ordinem conservavit *contemnere et neglegere coepit*. Quam lectionem optima Tulliana clausula (cfr. *esse videatur*) adornatam in textum iure receperunt Peterson et H. de la Ville Mirmont. Simili modo in oratione *pro Marcello* 29 Lob et Ruch cum codicibus familiae α scribunt *illud fati videatur fuisse, hoc consili*, at melius Clark et Klotz *illud fati fuisse videatur, hoc consili* (dicreticus).

Ac tamen maioris momenti videntur mihi esse ei loci quibus omnes, quod sciam, etiam recentissimi editores rhythmum Tullianum neglexerunt. E.g. in oratione *de lege agraria* 2, 23 et Clark et Fruechtel et Boulanger plerosque codices saec. XV-i secuti perperam, ut mihi quidem videtur, scribunt *terra et mari praeponeretis*, etsi vetustissimus Codex Erlangensis (saec. XII/XIII) sine dubio veram lectionem servavit *terra marique praeponeretis* quae in optimam clausulam exit (creticus cum ditrochaeo). In *Catil.* 2, 19 et Clark et Bornecque lectionem codd. familiae α amplexi scribunt *se consequi posse arbitrantur*, cum codices familiarum β γ praebeant *consequi se posse arbitrantur* quod meliorem clausulam (molossus cum ditrochaeo) efficit. Neque contra hanc lectionem, quae sine dubio hoc loco melior est, obiciendum est quod in subsequenti enuntiato in omnibus codicibus *conantur se consequi posse* legitur. In hac enim subsequenti sententia verba *se consequi posse* optimam clausulam (creticus cum trochaeo) efficiunt, in sententia antecedente quam citavimus non item; addendum est morem esse vere Ciceronianum verborum ordinem, si in sententiis sese excipientibus eadem verba recurrunt, immutare et ad rhythmum oratorium accommodare. Qua causa adducor ut credam etiam in *Catil.* 4, 16 potius cum codd. 1 *iudicant esse* scribendum quam cum familia α quam Clark et Bor-

necque sequuntur *esse iudicant* (fam. β verbum *esse* plane omisit). Qua lectione recepta et meliorem clausulam adipiscemur (creticus cum trochaeo) et simul variationem quandam ordinis verborum a Cicerone admatam nanciscemur: *vere hanc suam patriam iudicant esse, quam quidam hic nati et summo nati loco, non patriam suam sed urbem hostium esse iudicaverunt.*

In oratione *Marcell.* 4 Cicero Caesarem sic laudibus effert: *Nullius tantum flumen est ingeni, nulla dicendi aut scribendi tanta vis tantaque copia*; ita codices familiae α et editores (Clark, Klotz, Lob, Ruch); ac tamen meliore clausula terminatur hoc enuntiatum in codicibus familiae β γ *tanta vis tanta copia*. Admonendum est copulam *que* hoc loco haudquaquam esse necessariam. Quamquam enim *Verr.* 3, 166 *crimen tantae audaciae tantaeque impudentiae, prov.* 44 *tantis beneficiis tantisque honoribus* legitur, non desunt tamen loci quibus lectio *tanta vis tanta copia* commendatur veluti sunt e.g. *Verr.* 4, 11 *tanta vis tanta egestas presserit, Verr.* 3, 52 *tantam tuam infamiam, tantum periculum neglexisse, Verr.* 2, 11 *tantis opibus, tanta cupiditate esse defensum* et multi alii. At contra, quamquam in hac re non ab omni parte certus sum in *Ligariana* 30 potius cum codicibus *quibus in praesidiis fuerit, quaerere* (choriambus cum cretico) scripserim quam cum codicibus familiae β quorum lectionem Clark et Klotz et Lob amplexi sunt *quibus in praesidiis fuerit quaere*; haec enim clausula pessimis clausulis a Th. Zielinski (4) adnumeratur. Etiam in oratione *pro rege Deiotaro* habita non semper mihi placent lectiones ab editoribus electae. E.g. 1 lectio familiae α quam Clark, Klotz, Lob in textum receperunt *multa me perturbant* (creticus cum molosso) manifesto peior est lectione codicum familiarum β γ *me multa perturbant* qua optima clausula (creticus cum trochaeo) efficitur. Simili modo iudicandum est de 21 ubi lectionem codicum β *causam mutandi loci* (molossus cum cretico) libenter lectioni codicum β γ quam Clark, Klotz, Lob secuti sunt *causam loci mutandi* (creticus cum molosso) antetulerium. Cfr. *Mil.* 52 *causam mutandi consilii finxisse*. In *Philippica* 1, 21 omnes editores (Clark, Schoell, Boulanger, Wuilleumier) una cum cod. V lectionem *nemo reus est legibus illis* quae in pessimam clausulam heroicam exit in textu reliquerunt; ac tamen manifesto melior est ordo in codd. familiae D servatus *nemo reus est istis legibus* quo probato clausulam bonam (molossus cum cretico) nanciscimur. Iidem editores (Clark,

(4) Th. Zielinski, *op. cit.*, 16. Cfr. etiam A. Primmer, *Cicero numerosus*, Wien 1968, 229.

Schoell, Boulanger, Wulleumier) 28 ut mihi quidem videtur lectionem cod. V perperam abiecerunt. Exhibet enim vetustissimus ille codex optimam lectionem *idem illi ita mecum loquuntur* (choriambus cum ditrochaeo), editores autem illud *loquuntur* in cod. V traditum, in familia D perperam omissum secludunt ita ut sententia in pessimam clausulam heroicam excurrat: *illa ita mecum*. Ac tamen in *Philippica* 2, 8 secundum meam quidem opinionem non accipienda est lectio cod. V (Clark, Schoell, Boulanger, Wulleumier) *ad te istas litteras misisse* (creticus cum molosso) sed potius lectio in nonnullis codicibus familiae D tradita *istas litteras ad te misisse* (molossus cum trochaeo). Etiam in eadem oratione 19 si in enuntiato *cupit enim se audacem dici* illud *dici* in familia D traditum in cod. V per errorem omissum una cum editoribus (Clark, Schoell, Boulanger et Wulleumier) deleverimus, clausulam etiam optimam (molossus cum cretico) destruemus. Vocabulum *dici* est igitur retinendum. Certe etiam melior est ordo in *Phil.* 2, 106 in familia D traditus *latus est per oppidum ut mortuus* qui in dicreticum exit quam ille ab editoribus (Clark, Schoell, Boulanger-Wulleumier) codicis V lectionem sequentibus probatus qui est: *latus per oppidum est ut mortuus*.

Ceterum admonendum est in lectionibus eligendis etiam nonnumquam lectionum non in codicibus Tullianis obviarum sed apud alios scriptores servatarum rationem habendam esse. Viderunt iam id editores orationis *pro Archia* habitae Clark et Reis cum in 19 *atque* quinque a Quintiliano traditum in textum reciperent lectione codicum *et* neglecta utpote peiore et contra numeros oratorios peccante. Equidem in memoriam revocare velim *Phil.* 2, 77 ubi lectio a Gellio tradita *venit ore obvoluto* utpote clausulam bonam efficiens (creticus et ditrochaeus) certe melior est lectione codicum *venit capite obvoluto*, quod iam Zielinski (5) vidit Clark et Schoell amplexus est, Boulanger-Wulleumier neglexerunt. Neque in *Phil.* 1, 29 contemnenda mihi videtur esse lectio: *est autem gloria laus recte factorum magnorumque in rem publicam fama meritorum* quamquam in solo codice C et nonnisi apud Isidorum servata: *fama meritorum* praebet enim optimam clausulam (paeon et trochaeus); sin vocabulum *fama* in codicibus perperam omissum deleverimus, sicut fecerunt Schoell, Boulanger-Wulleumier, et optimam calusulam debebimus et simul in pessimam incidemus sc. heroicam *rem publicam meritorum*. Ceterum confirmatur haec lectio verbis quibus terminatur enuntiatum in oratione *Marcell.* 26 *fama meritorum*.

(5) Th. Zielinski, *op. cit.*, 213.

Sequitur ut breviter agamus de verbis *esse* et *fuisse* in codicibus partim obviis, partim omissis. Qua de re iustissimum iudicium iam Th. Zielinski tulit cum asseveraret in vocabulo *esse* retinendo aut omittendo numerorum Tullianorum rationem praecipue *esse* habendam (6). Neque negandum est editores recentes hanc regulam a Zielinskio stabilitam satis diligenter in universum observavisse. Laudandi sunt igitur e.g. recentes editores quod in *Verr.* 2, 1, 151 omnes (Klotz, Peterson, de la Ville Mirmont) lectionem cod. β *commendatum putavit* lectioni codicis V quamvis antiquissimi *commendatum fuisse putavit* praetulerunt; neque aliter egerunt Clark et Boyancé in *Cluentiana* 202 qui Zielinskium (7) secuti lectionem codicis β *expletum putemus* amplexi sunt lectione ceterorum codicum *expletum esse putemus* sprete. Idem dicendum est de *Phil.* 2, 14 ubi omnes editores (Clark, Schoell, Boulanger-Wuilleumier) lectionem cod. V *avunculi maluisti* in textum receperunt, lectionem codd. *avunculi esse maluisti* aspernati sunt. Etiam in *Phil.* 2, 16 recte egerunt cum vitiosa lectione codd. D *civem meminisset* reiecta, optimam lectionem cod. V *civem esse meminisset* probarent. Ac tamen non semper omnes rem acu tetigisse manifestum est. In oratione *har. resp.* 19 codices HG lectionem *deos esse non sentiat* qua optima clausula efficitur praebent, cum codex Parisinus P non ita bonam lectionem *deos non sentiat* exhibeat; illam priorem sine dubio meliorem in textum receperunt Peterson et Boulanger-Wuilleumier; hanc peiorem Klotz. Simili modo res sese habet e.g. in *Phil.* 1, 27 ubi lectio codicum D *audio factum* utpote in optimam clausulam exiens (creticus cum trochaeo) in textum a Schoello, Boulanger-Wuilleumier recepta certe melior est illa quae in cod. V *audio esse factum* occurrit et quae Clarkio placuit. Nolo tamen multos locos in memoriam revocare quibus aut omnes recentes editores aut plerique lectiones bonas elegerunt. Tres locos proponere velim quibus contra omnes recentes editores alia ut opinor lectio in textum est recipienda. Atque in *Verr.* 1, 138 quidem omnes editores (Peterson, Klotz, de la Ville Mirmont) lectionem praestantissimi cod. V quae etiam apud Donatum occurrit *ait se facturam* secuti sunt; ac tamen melior mihi esse videtur lectio in ceteris codicibus tradita *ait se esse facturam* utpote quae in optimam et creberrimam apud Ciceronem clausulam excurrat (creticus cum trochaeo). Idem sentiendum est de *Cluent.* 75 ubi et Clark et Boyancé pessimam sc. heroicam clausulam in textu

(6) Th. Zielinski, *op. cit.*, 208.

(7) Th. Zielinski, *op. cit.*, 164.

reliquerunt palimpsesto Taurinensi nimium videlicet fidei tribuentes: *quos corruptos esse putabant* etsi multi loci manifesto docent Ciceronem clausulas eiusmodi velut sunt *esse putavit, esse putabat* satis diligenter evitavisse; ac tamen in ceteris codicibus (M_{11α}) illud *esse* quo offendimur, deest. Legendum est igitur cum codicibus M_{11α} *quos corruptos putabant*. Ita enim meliorem clausulam (molossus cum ditrochaeo) nanciscimur. Tertius locus est *Phil.* 1, 35 ubi Clark, Schoell, Boulanger-Wuilleumier una cum cod. V scribunt *quem qui beatum fuisse putant*; ac tamen melior clausula efficitur si lectionem codd. D secuti illud *fuisse* hoc loco omiserimus; sic enim optima clausula *qui beatum putant* (dicreticus) evadet. Adicere velim persuasum me habere in vocabulo *esse* omittendo aut addendo nonnumquam etiam contra omnium codicum fidem fortasse esse agendum. Sequor in hac re Th. Zielinski, quem etiam nonnulli ac tamen non omnes editores secuti sunt. Ita e.g. in oratione pro *S. Rosc.* 124 libenter *esse* in codicibus traditum secluserim ita ut Clark Zielinskii (8) vestigia premendo fecit; etiam in *Phil.* 2, 144 *esse* deleverim Zielinskium secutus (9), quod solus Schoell fecit, Clark, Boulanger-Wuilleumier spreverunt.

Si tamen additio verbi *esse* eis locis quibus in libris manuscriptis desideratur dubitationem quandam movere potest viris doctis codicum fidem religiosius observantibus, at certe audaciores nos esse licet in verbo *reprendo* pro *reprehendo* ponendo, si modo rhythmus Ciceronianus ita suadet (10). Optime igitur fecit R.G.M. Nisbet in editione *Pisonianae* cum 73 non dubitaret *versu reprehendas* pro *versu reprehendas* scribere etsi omnes codices *versu reprehendas* (quod Clark et Klotz in textu reliquerunt) praebent. Laudandus est etiam Clark in oratione *pro Sulla* 82 ubi contra omnes codices *adfuerunt reprehendantur* exhibentes recte *adfuerunt reprehendantur* scriberet numeris Tullianis obtemperando. Ac tamen Clarki vestigia haudquaquam presserunt ei qui post eum orationis Sullanae editores exstiterunt; etenim et Kasten et Boulanger lectionem codicum *adfuerunt reprehendantur* retinuerunt pessimam (11) clausulam conservando. Eandem pessimam clausulam retinuit etiam Peterson in oratione *de domo* 24 cum codices omnes secutus *a te reprehendemur* imprimi iussit; recte correxit Wuilleumier *a te reprendemur* scribendo (cre-

(8) Th. Zielinski, *op. cit.*, 192.

(9) Th. Zielinski, *op. cit.*, 214.

(10) Cfr. A. Primmer, *op. cit.*, 157.

(11) Cfr. Th. Zielinski, *op. cit.*, 16.

ticus cum trochaeo) At vitiosa clausula etiam aliis locis contra codicum et editorum recentiorum consensum facillime eodem modo atque locis supra citatis corrigi potest. Suadeo igitur ut in *Verr.* 2, 1, 124 pro *utrum reprehendis* (clausula heroica) quod omnes codices et editores praebent *utrum reprecndis* scribatur; simili modo in oratione *Sullana* 63 pro *recte reprehendis* (clausula heroica) *recte reprecndis* est typis excudendum; in *Ligariana* 2 ubi omnes editores (Clark, Klotz, Lob) codicum lectionem *culpam reprecndatis* amplexi sunt, nimirum *culpam reprecndatis* scribendum est. In *Phil.* 2, 75 cod. V a *primo reprecndendum est* exhibet, quod etiam omnes editores (Clark, Schoell, Boulanger-Wuilleumier) tuentur; ceteri codices mendosum *repetendum est* habent. Ac tamen nimirum a *primo reprecndendum est* scribere oportet. Ea quae dixi non solum ad *reprehendo-reprendo* sed etiam ad *prehendo-prendo* et ad *comprehendo-comprendo* spectant. E.g. in *Bruto* 93 numerorum observandorum causa libentius cum codicibus FU *otiosus stilum prenderat* (dicreticus) quam cum ceteris codicibus *otiosus stilum prebenderat* scripserim.

Sequitur ut quaestione de meliore lectione eligenda absoluta ad eos locos tractandos transeamus quibus vocabula quae in omnibus codicibus desint necessario sunt supplenda. Quamquam in ea re etiam numerorum Tullianorum rationem habendam esse manifestum est, non semper hanc regulam observaverunt editores. E.g. citandus est locus *Murenianae* 7 ubi editores recentes (Clark, Boulanger) Lambinum secuti in sententia *acerbissime ferre dixit* post *acerbissime* pronomen *se* inseruerunt ut enuntiatum hanc formam haberet *acerbissime* <*se*> *ferre dixit*. Ac tamen certe melior clausula evadet si illud *se* hoc loco sine dubio per errorem librariorum omissum non post *acerbissime* sed post *ferre* suppleverimus. Propono igitur legendum esse: *acerbissime ferre* <*se*> *dixit* quo probato optimam clausulam nanciscemur (creticus cum trochaeo). Ceterum cfr. e.g. *S. Rosc.* 132 *accusare se dixit*, *Verr.* 3, 136 *audisse se dicat*. In eadem *Mureniana* 83 in enuntiato *qui mihi non tibi sed patriae natus esse, videre quid agatur* post *esse* suasit R. Klotz ut *videris* suppleatur: *natus esse* <*videris*> *videre quid agatur*. Reapse hoc supplementum R. Klotzii quod et Clarkio et Boulangerio et Kasteno placuit, egregium esset, nisi contra rhythmum Ciceronianum peccaret. Ac tamen pessima clausula heroica *esse videris* facile evitabitur, si coniecturam Orelli *videare* aut *videaris* cuius ne mentionem quidem faciunt recentes editores, in textum receperimus, ut hic sit enuntiatum cursus

qui mihi non tibi sed patriae natus esse (videare) *videre quid agatur*. Hoc modo non solum optimam clausulam obtinebimus esd etiam meliorem sensum; sententia enim relativa colore quodam causali imbuetur optime ad enuntiati sensum accommodato. Simili modo locus orationis *de domo* 18 tractandus est. Codices praebent: *rem maximam fuisse, summi periculi*; *rem maximam fuisse* (et) *summi periculi* coniecit Mommsen quem Wuilleumier secutus est; *rem maximam fuisse summi* (que) *periculi* proposuit Mueller, cuius vestigia pressit Clark. Ac tamen optima clausula evadet si post *fuisse* inseruerimus (atque) ita ut sententia ita currat: *rem maximam fuisse* (atque) *summi periculi*. In eadem oratione 96 et Clark et Wuilleumier Naegelsbachi supplemento accepto ita textum constituerunt: *nullo modo posse* (rem publicam) (suppl. Naegelsbach) *recreari*. Ac tamen hoc modo enuntiatum pessima heroica clausula terminatur. Quod facillime corrigi poterit, si supplemento Naegelsbachi probato illam vocem (rem publicam) alio loco atque id Naegelsbach Clark Wuilleumier faciunt, collocaverimus nec non scripserimus *nullo modo* (rem publicam) *posse recreari*. Primam syllabam verbi *recreare* hoc loco brevem esse credo innisus clausulis his: *Catil.* 3, 8 *timore recreasset, prov.* 5 *pace recreare, Planc.* 28 *fluctibusque recrearunt, Mil.* 4 *sapientiamque recreemur, fr. A XII* 2 *atque recreata est*, quamquam negare non possum esse duos in orationibus Tullianis locos quibus fortasse haec syllaba etiam pro longa haberi potest: *Manil.* 23 *perditum recreavit; Mur.* 38 *me saucium recreavit*. Hoc modo clausulam quae in deliciis fuit Ciceroni, obtinebimus (paeon cum trochaeo). Haud dissimili modo in oratione *pro Sexto Roscio Am.* 30 clausulae bonae obtinendae causa suaserim ut *est* quod in omnibus codicibus deest et suppleri debet non post *in hac causa satis* (est) inseratur ut Clark fecit editionem Mediolanensem secutus, neque ante *satis* ut Navagerius proposuit, sed post *hac* ut sententia hunc habeat cursum *in hac* (est) *causa satis* (molossus cum cretico). Ita enim et clausulam heroicam evitabimus et simul bonam clausulam nanciscemur. Etiam in *Bruto* 206 vocabulum *esse* in vulgata adimpletum alio loco atque id editores recentes (etiam H. Malcovati) fecerunt, inserendum esse puto. Etenim in recentibus editionibus ita legimus *sed idem Aelius Stoicus* (esse) *voluit*, quod haudquaquam bonam clausulam efficit; si tamen (esse) post *voluit* suppleverimus aliquanto meliorem et crebrius apud Ciceronem obviam clausulam (12) obtinebimus. Sua deo igitur ut scribatur *sed idem Aelius Stoicus voluit* (esse) (cre-

ticus cum ditrochaeo). Non desunt etiam loci quibus coniecturae aut contra rhythmum Ciceronianum aperte peccantes aut rhythmum peiorem efficientes etiam nunc in textu retinentur quamquam fatendum est editores recentes in universum cavisse ne id accideret. E.g. citandus est locus *pro Fonteio* 2 in quo omnes recentes editores coniecturam Madvigi *inducere* in textum receperunt quae clausulam optimam destruit; locus editus est bene demum a Joanne Garuti qui in palimpsesto Vaticano non *ducere* hoc loco sed *duci* legi vidit ut locus nunc denique rectam exhibeat formam *an vos in errorem duci velit* (molossus cum cretico). Ac tamen non eadem felici fortuna rectam lectionem aliis locis restituerunt editores. E.g. citandus est locus *pro Tullio* 21 ubi in palimpsesto Ambrosiano legimus: *tantumque odi crudelitatisque ...uerunt*. Mai supplevit *(hab)uerunt* et Clark et H. de la Ville Mirmont secuti sunt; ac tamen hoc supplementum utpote clausulam heroicam efficiens contra numeros Tullianos peccare manifestum est; equidem pro *(hab)uerunt* libenter *(exerc)uerunt* proposuerim cf. *Verr. 5, 145 libido crudelitatis exercendae, Phil. 11, 8 ut suam insatiabilem crudelitatem exercuerit*. Male suppletus est etiam a Lauredano locus in oratione *de lege agr. 2, 75: Nam cum idem omnem pecuniam, maximam multitudinem idem totam Italiam suis opibus obsidebunt* sic in codicibus (*idem* habet recte cod. *e, id est ceteri*). Lauredanus post *multitudinem* praedicatum, quod necessarium hoc loco est, *obtinebunt* inseruit; quod supplementum et clausulam malam efficit et sensum offendit. Nihilo minus Clark illud supplementum in textum introduxit; cautius egit Boulanger qui post *multitudinem* lacunam esse statuendam censuit et adnotavit: « Il est certain que plusieurs mots ont disparu du texte car *id est omnem Italiam* (Boulanger legit *id est pro idem*) ne peut passer pour une explication de *omnem multitudinem* qui d'ailleurs ne peut être construit avec *obtinebunt*; ce verbe ne peut en effet avoir pour compléments à la fois *pecuniam* et *mutitudinem* ». Ac tamen non credo hoc loco multa verba esse ommissa; ceterum legendum est non *id est* ut perperam multi codices tradunt sed *idem* ut exhibet cod. *e* quem Clark recte secutus est. Deest tamen certe unum verbum quod et cum vocabulo *pecuniae* et cum vocabulo *multitudinis* construi possit id autem verbum *obtinebunt* certe esse non potest, quod recte Boulanger vidit. Unum exstat verbum quod hoc loco et potest et debet suppleri i.e. verbum *cogent*, ut sententia hanc formam praebeat: *Nunc cum idem omnem pecuniam, idem maximam multitudinem (cogent), idem totam Italiam suis opibus obsidebunt* etc. *Pecuniam cogere* locutio est quae saepissime apud Ciceronem re-

currit (cfr. Lexicon Mergueti s.v. pecunia) neque aliter res sese habet cum phrasi *multitudinem cogere* quae etiam non est a Tullio aliena cfr. *Caecin.* 31 *in coacta multitudine*, 33 *multitudinem hominum coegerit*, 41 *coacta hominum multitudo*. Si igitur hoc loco (*cogent*) suppleverimus et sensui satisfaciemus et generi dicendi Ciceroniano et numeris Tullianis, obtinebimus enim optimam clausulam *multitudinem cogent* (creticus cum trochaeo). Simili modo videtur mihi sanandus esse locus *Murenianae* 51 ubi haec in omnibus codicibus leguntur: *nam partim ideo fortes in decernendo non erant, quia nihil timebant, partim quia timebant*. Quo loco aliquid desiderari iam dudum viderunt editores. Itaque Mueller proposuit ut post *timebant* vocabulum (*nimum*) insereretur: *partim quia nihil timebant partiam quia timebant* (*nimum*) quod pessimam clausulam efficere iam Zielinski admonuit (13). Sed Zielinskii observationem neglexerunt et Kasten et Boulanger et pessimam Muellerei coniecturam in textum receperunt. Alio modo locum sanare conatus est Clark qui alterum *timebant* in codicibus traditum seclisit et pro eo *omnia* coniecit ut enuntiatum ita curreret *partim ...quia nihil timebant, partim quia* (*omnia*). Ac tamen cum *timebant* hoc loco iteratum valde placeat et Tulliano usui optime respondeat, procul dubio non est delendum. Equidem proposuerim ut enuntiatum hoc modo suppleatur: *partim quia nihil timebant, partim quia* (*nihil non*) *timebant*. Hoc enim modo non solum optimam clausulam, sed etiam elegantissimam ut mihi videtur antithesin obtinebimus. Ceterum locutionem *nihil non* non abhorreere ab usu Ciceroniano docet *Brut.* 140: *Antonius ...nihil non ad rationem et tamquam ad artem dirigebat*. Paulo difficilior est locus in *Planc.* 30 qui ita apud recentes editores (Clark, Klotz) scriptus occurrit: *non nullis rebus inferiorem quam te, genere dico et nomine, superiorem aliis* etc. Sic in editionibus, sed non in codicibus qui *generis dico et nominis* tradunt; *genere dico et nomine* est emendatio a Garatoni facta, ab editoribus in textum recepta. Equidem puto non ita facile accidere potuisse, ut ablativi *genere* et *nomine* si ita in archetypo traditi essent, in genetivos *generis* et *nominis* corrumperentur. Proclivis sum igitur suspicari illos genetivos *generis* et *nominis* esse genuinos, post eos autem aliquod vocabulum quod fuerat in archetypo, excidisse. Cum autem subsequens vox est *superiorem* libenter propter rationem palaeographicam hoc loco verbum *splendore* suppleverim et totum enuntiatum ita scripserim ordine

verborum ita ut est in plerisque codicibus (praeter TE) traditus accepto: *non nullis rebus inferiorem quam te, generis et nominis dico* (splendore), *superiorem aliis* etc. Vocabulum *splendoris* hoc loco aptissimum esse docet 12 eiusdem orationis ubi splendoris familiae Laterensis fit mentio: *Respondebis, credo, te splendore et vetustate familiae fretum non valde ambiendum putasse?* De vitae splendore legimus etiam in 30: *Hunc tu vitae splendorem maculis adspergis istis?* Simillimi sunt etiam alii duo loci quibus coniectura nostra ut puto commendatur *Rab. Post.* 43 *nec illius animi aciem praestringit splendor sui nominis*, *Lig.* 27 *cetera paria Tuberoni cum Varo fuissent honos, nobilitas, splendor*. Vocabulo *splendore* hoc loco inserto etiam bonam clausulam (molossus cum trochaeo) effici dicere supervacaneum est. Restat ut duos locos orationis *pro Rabirio* perduellionis reo habitae aggrediar quos ab editoribus male suppletos esse puto. Atque in 20 enuntiatum *vos ipsi hos patres conscriptos qui nunc sunt in invidiam vocatis, quo facilius de hoc senatu detrahere possitis* in omnibus codicibus bonae notae praedicato caret; supplevit hoc praedicatum codex deterioris notae scilicet Lagomarsinianus 9, qui post *possitis* adiecit *laudare consuevistis* ut sententia praedicatum haberet. Quod supplementum sine dubio sensui satisfacit et ab omnibus, quod sciam editoribus (Clark, Boulanger) in textum receptum est. Sed tamen non ita bonum est ut prima facie apparet, cum non ita bonam clausulam efficiat (creticus cum molosso). Quod tamen facillime corrigi poterit si pro *laudare consuevistis* scripserimus *laudare consuevistis* ut enuntiatum in optimam clausulam (creticus cum trochaeo) exeat. Simillime cadit sententia in *Cluent.* 3: *de criminibus sic audire consuevistis*. Nimirum locus etiam alio modo restitui poterit si pro *laudare consuevistis* scripserimus *effertis laudibus* (molossus cum cretico). Cfr. *Arch.* 15, *Flacc.* 103, *har. resp.* 50, *Vatin.* 41, *Planc.* 63, *Marcell.* 10. Alius locus eiusdem orationis qui manum medicam desiderat est in ea parte quam e palimpsesto Vaticano Niebuhr ediderat, quem in textu constituendo et Clark et Boulanger satis fideliter secuti sunt. In 34 textus a Niebuhro ita est restitutus: *Huic voci fave* (te), *Quirites, neque vestro iudicio* (abstu)leritis mihi... Post *mihi* supplevit Niebuhr (rem publicam) et adnotavit « spatium amplius quattuor vel quinque litteris non patitur ». Sed displicuit hoc supplementum Niebuhrianum omnibus editoribus; Orelli adnotavit sententiam postulare potius *consulare imperium* ut est 2 vel *consulare ius* utrumvis per notam COS in codd. scriptum; Halm dubitanter *vim consulis*

coniciebat. Omnia haec tentamina recte, ut puto, displicuerunt et Clarkio et Boulangerio qui locum vacuum relinquere maluerunt quam coniecturas incertissimas in textum recipere. Potuitne re vera Cicero affirmare sibi hoc iudicio *ius consulare* aut *vim consulis* aut *consulare imperium* auferri posse? In quod ei certe tolli potuit nihil erat ex mea quidem sententia nisi *fides*. Quod verbum optime etiam spatium quinque litterarum explet. *Fides* tamen secundum usum Ciceronianum non *aufertur* sed *tollitur*. Cfr. *leg. agr.* 1, 23 *fidem de foro sustulistis*; *leg. agr.* 2, 8 *sublata erat de foro fides*; *Scaur.* 38 *fidem... ipsa tollit consensio*. Itaque *epro* *(abst)uleritis* (litterae *abst* suppletæ sunt a Niebuhrio) *(sust)uleritis* scribendum est. Totum enuntiatum hoc modo est restituendum: *Huic voci fave (te), Quirites, neque vestro iudicio (sust)uleritis mihi (fidem)*, quod et sensui optime satisfacit et clausulam bonam efficit. Etiam in *Phil.* 2, 9 textum male traditum sanari velim. Atque in omnibus quidem codicibus leguntur haec: *idque a me impetras*.

Quod et propter clausulam et sensum (14) recte correxit Bake *idque a me impetrasti* scribendo. Equidem propter rationes palaeographicas *idque a me impetraras* maluerim.

Cum iam ad finem disputationis meae propero in memoriam revocare velim rem omnibus notissimam: clausulae bonae aut melioris obtinendae causa non esse textum in codicibus traditum frustra sollicitandum. Hanc regulam observando eos tantummodo locos in mea disputatione tractavi quibus aut meliorem lectionem e duabus in libris manuscriptis traditis eligere me posse credidi aut quibus verba quae necessario erant inserenda alio modo atque editores id fecerant, supplenda esse putavi. Quae cum dico abstinere tamen non possum quin confitear quibusdam locis me etiam contra regulam quam observo, nonnumquam proclivem esse leves quasdam mutationes etiam contra codicum fidem introducere. Ita e.g. in *Cluentiana* 143 etsi omnes codices *confiteare necesse est* quod in clausulam heroicam exit, praebent, non dubitaverim istam lectionem in *confitearis necesse est* immutare innisus locis his: *div. in Caec.* 62 *fatearis necesse est*; *Tull.* 32 *condemneris necesse est*; *Tull.* 53 *condemneris necesse est*. Etiam in oratione *de lege agr.* 3, 11 textum in codicibus traditum sollicitare non gravarer. Textus enim ita traditur: *id eo iure teneret (ut)* (suppl. A. Klotz) *quod optimo privatum (est)* (suppl. Baiter); *optimo privatum est* haudquaquam bonam clausu-

lam (creticus cum molosso) efficit, ac tamen optima clausula efficitur si post *optimo* adimpleverimus ⟨iure⟩ ut enuntiatum ita scribatur *id eo iure teneret* ⟨ut⟩ *quod optimo* ⟨iure⟩ *privatum* ⟨est⟩. Id autem quod vocabulum *iure* hoc loco iteratur optimum est, hoc enim modo Cicero ad textum ipsius legis alludit qui traditus est in 7 eiusdem orationis: *Ea omnia eo iure sint ut quae optimo iure privata sunt.*

Iteratur etiam vox *ius* in 14: *habet incertos ac nullo iure possessos; confirmabuntur optimo iure.*